

Johan Frederik Riedel : Een levensbeeld uit de Minahassa op Celebes.

<https://hdl.handle.net/1874/355180>

gec

JOHAN FREDERIK RIEDEL.

EEN LEVENSBEELD UIT DE MINAHASSA OP CELEBES.

V.

DE BETREKKINGEN IN HET VADERLAND. DE LENTE BREEKT AAN.

Bezoeken wij Tondano op een' der laatste dagen van Junij 1835. Hoewel de regen als met bakken uit den hemel gegoten, den grond in een moeras verkeerd heeft, is de avondkoelte na een' zeer heeten dag welkom. De arbeiders keeren uit de koffijplantages terug; slechts enkele mannen hebben nog de oude tijdako aan; de meeste dragen katoenen broeken, als niet een baadje de kleeding voltooid. Bij de vrouwen en meisjes, die hare manden netjes op 't hoofd dragen, vinden wij eenige, aan welke men zien kan, dat wasschen en het vlechten van het haar niet meer vreemd is. In de rivier is het levendig; daar plassen en spelen de kinderen als eenden. Op eens hoort men een geroep van den oever »de Pandita komt", en allen snellen op het land. Men loopt naar de brug; ieder wil de eerste zijn. Daar komt RIEDEL aan rijden op den weg van Tomohon. Hij is te Menado geweest. Een Europeaan wilde huwen, en daar HELLENDORF naar Gorontalò op reis was, zoo moest de welbekende Zendeling van Tondano overkomen om

hem over te trouwen. Ruiter en paard met modder bespat toonden, dat de wegen, zoo als men zegt, onbegaanbaar waren, en gelukkig had hij den hevigen regen te Tomohon bij den Majoor kunnen afwachten, zoodat hij niet, als op weg er naar toe, geheel door nat aan kwam.

»Dag Mijnheer!» Zoo klinkt de groet van alle zijden, terwijl hij voorbij rijdt. Over de brug gekomen, komt de kleine FRITS, aan de hand van eenen ouderen knaap vader te ontmoet. Verscheidene mannen volgen den laatsten, die op eene draagbaar van bamboes eenige bagage en eene groote kist dragen. Wat zal er in die kist zijn? Zeker komt zij uit Holland; daar zullen de bijbels en boeken wel in zijn, zoo fluisteren de kinderen. Nu is de Zendeling het huis genaderd, en stijgt af. Verscheidene knapen, die hem vrolijk tegemoet gekomen zijn, nemen het paard van hem over, terwijl hij den trap opgaat, waarbij men wel bemerkt, dat de rid hem vermoeid heeft. Zijne vrouw in eene helder witte kabaai, komt hem vrolijk tegemoet, en de kleine MARIA JUDITH $1\frac{1}{2}$ jaar oud, op den arm van een bruin meisje, strekt de handen verlangend naar vader uit.

Grooter nog wordt het gejubel, nu de kist in de voorzaal wordt uitgekapt. De lang verwachte bijbels en schoolboeken zijn er wel nog niet in; doch welke wonder fraaije dingen komen daar te voorschijn. De familie te Erfurt heeft allerlei geschenken gezonden; daar zijn een schortje en andere duitsche kleedingstukken voor de moeder, die deze verwonderd en door hare meisjes aangestaard, volgens RIJDELS aanwijzing, aanpast.

Daar komt een pak naalden en garen te voorschijn, dat komt juist te pas. Het werken in de naaischool had bijna moeten gestaakt worden, want in geheel Menado was geen naald meer te krijgen. Daarom was men over dit deel der bezending bijzonder verheugd. Verder zijn er voor FRITSJE een kiel, een wit broekje en andere kleêren in; wel wat klein, want de tantes hebben de maat in den laatsten brief gevolgd, en deze was bijna een half jaar onder weg en de kist niet minder; intusschen is de jongen gegroeid, maar toch het gaat nog. Nu echter steeg de vreugde ten top, toen een heel regiment tinnen soldaten werd uitgepakt; FRITS kan zijn geluk bijna niet begrijpen; hij springt in de rondte en roept: »Ook de duitsche menschen houden van mij, en zenden mij speelgoed en kleêren van zoover." Niemand kon echter meer kinderlijk blij zijn dan vader RIEDEL; ook voor hem waren in de kist niet alleen eenige nieuwe boeken, maar ook een paar nieuwe pijpen. Wat de laatste voor hem waren verstaat men eerst dan, als men weet, dat hij al jaar en dag uit eene zamengelapte pijp had moeten rooken; terwijl men hem tegelijk goed voorzien had van den echten tabak uit het vaderland.

Eene diepe ontroering greep den man aan, toen hij dat alles bekeek en weemoedige gedachten aan het ver verwijderde vaderland maakte zich van hem meester. Ook de vrouw stonden de tranen in de oogen. »Zoo iets is hier op het gebergte, in de bosschen, onder de heidenen nog nooit gezien," zeide zij: »wat zijn dat goede menschen in Duitschland!"

De oude herinneringen waren ditmaal bij RIEDEL

bijzonder opgewekt. Naderhand vertelde hij zijne vrouw nog veel van de familie, en maakte met haar in gedachte eene reis naar 't vaderland. »Ja! als wij ze werkelijk konden opzoeken,» zeide hij in gedachten voor zich uit ziende; »doch neen, dat kan op aarde niet meer zijn; het is ons allen beter en nuttiger, te trachten in het hemelsch Jeruzalem in te gaan, waar geen scheiding meer wezen zal, en waar wij altijd bij den Heer zullen zijn.»

»Gaarne zoude ik,» zoo schreef RIEDEL in antwoord na de ontvangst der bezending, »nog eenmaal bij u te Erfurt zijn, om u te hooren, te zien, en elkander wederzijds op te wekken tot het bewandelen van het smalle pad. Maar deze wensch moet om den wil des Heeren verloochend worden; want die niet van alles afziet, kan zijn volgeling niet zijn, en dus nog minder zijn Zending. Schrijft mij spoedig, hoe het te Erfurt met het ware Christendom, met het Zendinggenootschap en met de bijeenkomsten gesteld is. Groet allen, die zich mijner nog herinneren regt hartelijk van mij, ook van mijne vrouw en van FRITSJE. Hartelijk dank voor het gezondene. Mijne vrouw kan geen Duitsch lezen nog minder schrijven, en Maleisch verstaat men in Europa niet; daarom antwoord ik u voor haar. Het is nu zes uur, de zon gaat onder, en het is donker; bij u is het nu 's morgens tien uur, en gij hebt zeker veel te doen, daar het marktdag is. De Heer geve u Zijnen zegen bij het werk! En gedenkt met liefde aan uwen broeder,

J. F. RIEDEL."

Eenen anderen brief aan de kinderen van zijnen zwager, waarin hij eene beschrijving van zijn huiselijk leven gegeven heeft, eindigt hij met deze woorden: »Maar nu nog een woord van liefde aan uwe jonge harten. Zoo lang mij de genade te beurt gevallen is den Heer te kennen, zoo lang heb ik voor mijne familie en ook voor hunne kinderen gebeden. O! dat die gebeden niet te vergeefs mogen zijn! Het is bijna 20 jaar, dat ik den Heer ken, en zijne genade aan mijn hart gevoeld heb. Nog geen oogenblik heb ik berouw gehad, dat ik den Heer zoo vroeg heb leeren kennen. Integendeel heb ik dikwijls betreurd, dat ik 17 jaar in dienst der wereld heb doorgebracht. Ach, lieve kinderen, moogt gij u vroeg gewinnen den Heer te dienen! Vele verzoekingën omringen u, die gij zonder de genade van JEZUS CHRISTUS niet kunt overwinnen. Zoekt Zijne genade met bidden en smeeken, zoolang het voor u heden is. Geeft uw hart niet over aan de zonde of aan de ijdelheden der wereld; maar geeft het den Heer JEZUS, die u met Zijn bloed gekocht heeft; dan zullen wij elkander in de eeuwigheid vinden.

»Uw voor u biddende neef, J. F. RIEDEL.»

De bloei van het ware Christendom in zijn vaderland bleef hem steeds ter harte gaan. Meermalen doet hij onderzoek naar de bijeenkomsten te Erfurt, hoe zij bezocht werden, wat er gelezen werd, enz. Ook hetgeen er voorviel op kerkelijk gebied in ruimen kring, sloeg hij belangstellend gade. Met betrekking tot de oud-luthersche beweging, die zich ook tot Erfurt uitstreckte, liet hij zich uit in den geest dier echte unie (vereeniging),

die aan de redding van zondaren door JEZUS CHRISTUS vrij wat meer waarde toekent, dan aan de geschilpunten tusschen de onderscheidene kerkgenootschappen. Hoewel opgegroeid te midden van een luthersche omgeving en in die kringen tot een levend geloof gekomen en daarin bevestigd, begreep hij, dat het onder Gods bestuur zijne levenstaak geworden was, denzelfden Heer, dien hij in de Luthersche kerk gevonden had, naar de vormen der Gereformeerde kerk te dienen, en op dien weg zielen voor Hem te winnen. Geene der beide belijdenissen, noch de luthersche, noch de hervormde, achtte hij als zoodanig hinderlijk of onmisbaar om deel te verkrijgen aan den Zaligmaker van zondaren.

Zoo schrijft hij dan onder anderen: »Hoe gaat het met de vereeniging (unie) van de Luthersche en Gereformeerde kerken (1)? Het is beter, dat gij, lieve neef, en gij, broeders en zusters, u er niet in mengt. Voor geen van u is het noodig ambtswege hieraan iets te doen. Ik bid u, scheidt u niet van de kerk af, zij moge luthersch of gereformeerd of vereenigd zijn. Er wordt toch in allen dezelfde tekst gelezen, dezelfde vergeving van zonden verkondigd, dezelfde zegen des Heeren uitgesproken; de gemeenschap der geloovigen is in alle kerken dezelfde. En waar dat alles is, is de

---

(1) De pogingen in het tweede vierendeel van deze eeuw in Duitschland, vooral in Pruissen aangewend, om de Luthersche en Gereformeerde kerken te vereenigen, verwekten vooral bij vele Lutherschen krachtigen tegenstand. Intusschen is toen toch de zoogenaamde »Vereenigde kerk» tot stand gekomen, die in Duitschland, naast de Oud-Luthersche gevestigd is. (Vert.)

Heer, en met Hem meer of minder zegen, maar toch zegen, die in de scheiding niet gevonden wordt."

De briefwisseling met de familie was overigens niet druk; de reden daarvan zal wel geweest zijn, dat het brievenvervoer toen nog veel te wenschen overliet. Meermalen wordt gesproken van brieven, die verloren gingen, en eens kwamen een aantal brieven tegelijk wel twee jaren later teregt.

Over het verkeer te Tondano en in de Minahassa komt in de brieven niet veel voor. Maar toch, zijn' ouden vriend SCHWARZ ontmoette hij dikwijls, daar Langowan gemakkelijk genoeg te bereiken was. Maar daar zag het er, niettegenstaande het met de school aanvankelijk goed ging, heel wat treuriger uit dan te Tondano, en SCHWARZ moest lang schijnbaar te vergeefs arbeiden, eer hij enkele vruchten van zijn' trouwen en ijverigen arbeid zag. Zonder twijfel kwam hij meermalen te Tondano, omdat de toenmalige opzigter CONSTANS, zijn schoonvader, daar woonde. Het was eene groote vreugde voor beiden, als zij bij HELLENDOORN zamen kwamen.

Eens kwamen de gezinnen te Kema bijeen, en vierden daar te zamen het heilig Avondmaal. Het waren gezegende uren, die zij in de gemeenschap met den Heer daar doorbrachten. Op de gemeente aldaar maakte deze Avondmaalsviering een' diepen indruk; en de oude schoolmeester, die een vroom man was, zeide met traven in de oogen: »Zulk eene eer heeft Kema nog nooit genoten."

In 1836 kwamen twee nieuwe zendelingen voor de Minahassa aan, beiden Duitschers en beiden ook te

Berlijn opgeleid in de zendingschool van JAENICKE, toen onder bestuur van RÜCKERT. TRAUOGOTT HERMANN was uit Sagon, en was met eene vrouw uit Berlijn getrouwd. Hij had op zijne standplaats Amoerang wel de moeilijkste taak van al de broeders, daar niet alleen de heidenen en naamchristenen zijn' arbeid bemoeilijkten, maar ook een opzigter, die hem vijandig was. Na den dood van zijne eerste vrouw, huwde hij de zuster van Mevrouw SCHWARZ. De andere zendeling was ADAM MATTERN, uit Spiers in Rijn-Beijeren, die ook drukken geleerd had, en eene drukpers medebracht. Hij vestigde zich te Tomohon, en deed aan de Minahassa een' grooten dienst door het drukken van schoolboeken.

RIEDEL's huisgezien was intusschen vermeerderd. Na de beide kinderen waarvan wij reeds gesproken hebben, volgden nog drie dochters, SABINA, SOPHIA, en HERMINA, die allen gezond opgroeiden.

Als men nu weet, dat nog zes Moerids (huisjongens) en vier Anakh-piara (huismeisjes) in huis leefden, dan kan men zich eenig denkbeeld vormen van de drukte in dat huisgezin. De opvoeding van de pleegkinderen was ook niet gemakkelijk, en vorderde veel geduld en langmoedigheid. Er was veel zelfstandigheid noodig om de orde in huis te handhaven. Soms had men moeilijke en bedroevende ervaringen; maar duidelijk kon men den christelijken invloed bij de kinderen opmerken.

Laat ons nu weer eens zien, hoe het met RIEDEL's ambtswerk stond, en dan vinden wij hem druk bezig

met het voorbereiden van menschen, die tot de gemeente wenschten toe te treden. Eerst waren er enkelen, later meer, die hij geregeld op zijne studeerkamer liet komen, om hen op de zorgvuldigste wijze door onderrigt en gebed voor te bereiden. RIEDEL verstond het bijzonder met de menschen over de gewichtigste aangelegenheden des harten te spreken. Hoezeer hij het vermeerderen van kennis bij zijne leerlingen op prijs stelde, zoo was hij toch het meeste bedacht op hun gemoedsleven. Daarbij stelde hij toch geenszins zijne eischen voor den Doop te hoog, gelijk dit in andere zendingen dikwijls geschiedt, tot schade van de goede zaak.

Hij vergat niet, dat het de Heilige Geest is, die den mensch tot een waar christen maakt. Waar hij dus opregt verlangen naar verlossing zag, daar durfde hij den Doop niet weigeren. De stellige voorwaarden voor allen, die er de bekwaamheid toe hadden, was: leeren lezen, kennis van het doopformulier en het van buiten leeren en begrijpen van het Onze Vader en de Twaalf Artikelen des Geloofs; en daarbij dat men zich een' tijd lang goed gedragen had, en vooral zich streng onthouden had van alle heidensche gruwelen. Op heel oude lieden werd de eerste voorwaarde niet toegepast. Dikwijls vroegen menschen van 50-70 jaar om den Heiligen Doop. Zij waren niet meer in staat de maleische taal te leeren. RIEDEL onderwees hen dus in hunne moedertaal, en had de hierboven vermelde stukken daarin vertaald, maar liet hun die niet uit het hoofd leeren, en zocht hun slechts den inhoud te doen verstaan. Het besprokene moesten zij in de

volgende bijeenkomst in hunne eigene woorden weêrgeven. Zoo ziet men hoe hij van alle doode vormen afkeerig was.

In 1836 was het doopen van volwassenen al geen zeldzaamheid meer. Dit geschiedde voor de verzamelde gemeente, altijd met veel plegtigheid. De Alifoeren kwamen bij zulke gelegenheden mede in de kerk, en menigeen werd door de roerende belijdenis van een' doopeling, uit het volle gemoed, in eigen woorden uitgesproken, er toe bewogen, zelf den Heiland en zijne genade te zoeken.

De gemeente en het getal der kerkbezoekers nam snel toe. In het genoemde jaar bedroeg het laatste 80-90, een jaar later stroomden reeds 2 à 300 in de kleine kerk, en dikwijls moest men voor de deur blijven staan.

De preek was als tot hiertoe in het Maleisch, maar RIEDEL overtuigde zich meer en meer, dat hij niet geheel buiten de volkstaal kon. Soms werd hij later door aandachtige toehoorders naar de beteekenis van enkele uitdrukkingen of zinnen gevraagd; voorzeker een goed bewijs, dat hun kerkgaan geen werk der gewoonte was. Daar nu onder de toehoorders ook oude lieden zaten, die geen woord Maleisch verstonden, en die hij als heilbegeerige zielen kende, herhaalde hij de hoofdgedachte geregeld in de alifoersche taal.

Maar wat in de preek gehoord was, moest zooveel mogelijk bevestigd worden. Wij hebben reeds gezien, hoe de Zondagnamiddag-bijeenkomsten daartoe gebruikt werden en de preek dikwijls herhaald werd. Men gebruikte daarbij uitsluitend de alifoersche taal, en

zong waarschijnlijk een maleisch lied. Maar spoedig was de zaal en de veranda bij RIEDEL voor die bijeenkomsten veel te klein. Velen moesten buiten blijven staan, waar men trouwens goed hooren kon.

Hadden wij nu ook maar een geschikt »leervertrek,“ dacht RIEDEL dikwijls. Tegenover zijnen grond was nog plaats genoeg. De grond was wel van de Regering te krijgen; maar het eenvoudigste gebouw was niet onder de *f* 600 te zetten. Zulk eene som was voor onzen Zendeling een onoverkomelijk bezwaar. Zijn traktement was toch al klein genoeg; en vooral als zijn geld door de ongeregelde scheepvaart over den tijd aankwam, verkeerde hij wel eens in verlegenheid. De gebeden in den nood werden ook wel eens bijzonder verhoord; zoo gebeurde het eens, dat hij uit Rotterdam eene buitengewone gift van *f* 500 ontving; maar dit geld was toen wel noodig voor allerlei noodzakelijke dingen, zoodat er niets voor het leervertrek over schoot.

Maar hier ook betoonde de liefde zich vindingrijk. Eens toen RIEDEL zijn huis stond te bekijken, kwam de gedachte bij hem op: waartoe moet die ruimte daar onder, tusschen de palen ongebruikt blijven? Hier zouden geen stijlen en balken en geen dak, noodig zijn; met een paar muren, eenige ramen en eene deur kon die plaats in eene ruime zaal van 12 voet verbouwd worden. Dit was eene goede gedachte. De kosten zouden echter nog altijd *f* 150 belooopen. Deze som moest men zien te besparen. En waarlijk het ging. Reeds na eenige weken werd het leervertrek ingewijd. Sedert dien tijd zag men iederen

Zondag, eene gansche schaar uit de kerk naar RIEDELS huis gaan; velen omdat het nieuw was. Maar het getal is toch niet verminderd: 70 à 80 menschen trof men er iederen keer aan. Hoe wel te moede was nu de herder onder zijne schapen, omdat hij nu niet zoo als vroeger benaauwd in 't gedrang behoefde te zitten, terwijl hij toch van velen niet verstaan werd, maar zich nu vrij kon bewegen, en met dezen en genen een bijzonder gesprek kon aanknoopen, en hij de pijp ook niet behoefde te laten rusten.

Spoedig werd het vertrek niet alleen des Zondags gebruikt. Het onderrigt in de Heilige Schrift was voor de christenen te Tondano zeer noodig. Daar er velen naar verlangden, talmde RIEDEL niet, maar bepaalde twee uren wekelijks voor Bijbelonderrigt, Maandags en Donderdags. Natuurlijk had hij er alleen in den avond tijd voor. Maar hoe nu te doen met de verlichting? Zou men van de menschen kunnen vragen kaarsen meê te brengen? Waarschijnlijk zouden velen door dat kleine offer terug gehouden zijn. Beter was het, hun in het begin geen lasten op te leggen. Als zij moede van hun dagwerk uit den tuin of van het meer terug kwamen, en dan nog 's avonds kwamen leeren, moest men met zulk een' aanvang tevreden zijn. Voor RIEDEL was het geen kleinigheid de kosten van het licht op zich te nemen; maar hoe bekrompen zij het ook hadden, kon dit er hem toch niet van terug houden. In vast geloofsvertrouwen werden de lessen begonnen, en spoedig bemerkte hij, dat er zegen op rustte. Daardoor werden de geldzorgen spoedig vergeten. »Wat zijn die paar gulden daar

tegenover!" zeide RIEDEL tot zijne vrouw. »Als ik die 80 menschen aanzie, die korten tijd geleden nog heidenen waren en nu hier als schapen van den Goeden Herder lof- en dankliederen aanheffen voor den Verlosser, dan denk ik niet aan de uitgaven, maar verheug ik mij hartelijk."

Zoo als in 't geheel bij de steeds aangroeiende gemeente, die meer en meer met lust Gods woord onderzocht, zoo vond men bij sommige menschen veel stof tot lof en dank. Een jongeling begon meermalen onder de preek te weenen. Toen men er met hem over sprak, bleek dat hij met ongedachte opmerkzaamheid, reeds sedert lang de verkondiging van het Evangelie gevolgd had. Hij kon gedeelten van eene preek, die reeds tijden geleden uitgesproken was, nog vertellen. Eene vrouw, die reeds een' geruimen tijd de kerk trouw bezocht had, vroeg om gedoopt te worden, »want," zeide zij, »ik ben eene groote zondares en wensch niets meer in deze wereld dan van mijne zonden verlost te worden. Dikwijls bekende de een of ander des Zondags na de godsdienstoefening, dat hij door de woorden getroffen was, of dat er een licht voor hem opgegaan was.

Ik kan niet nalaten, hier eene van de weinige bekeeringsgeschiedenissen, die RIEDEL ons uitvoerig meêgedeeld heeft, terag te geven. RIEDEL gaf er niet veel.

In een' brief van 22 November 1837 wordt van leerlingen, allen tusschen de 50 en 70 jaren oud, onder anderen berigt: »Onder deze acht personen was de oudste de beroemdste priester van Makalonsong, een' van de voornaamste afgoden van Tondano, die

regen en zonneshijn bestuurt, en dus rijst tot voedsel geeft. Te zijner eere worden bijna voortdurend feesten gegeven, waardoor zijne priesters een goed inkomen hebben. Deze voornaamste priester kreeg in 't begin van dat jaar eene uitterende ziekte, waarschijnlijk tengevolge van de feesten, bij welke hij als hoofdpersoon vreeselijk moest schreeuwen. Door zijne ziekte kwam hij tot nadenken, werd aan zijnen dood herinnerd, en begon daarvoor te vreezen, zeker door dat hij van zijnen zoon, die een opregt christen is, dikwijls gehoord had, dat hij als priester niet zalig kon worden. Ik ging tot hem, en vond zijn huis vol priesters. Toen ik een' tijd lang met hem gesproken had, verklaarde hij voor al zijne vrienden, dat hij een christen wenschte te worden, en vroeg mij, al zijne heidensche heilige zaken, zoo als een groote trom, enz. weg te werpen. Ik weigerde aan dit verzoek te voldoen, en zeide, dat hij er eerst nog eens over na moest denken, en dat God niet zijne afgodische gereedschappen, maar zijn hart wilde hebben, en dat hij hem dit met opregt berouw en in 't geloof aan den Heer JEZUS CHRISTUS geven moest. Daarop ging ik naar huis. Een half uur later hoorde ik reeds, dat hij de schoolkinderen had laten roepen, om zijne heilige zaken weg te brengen. De groote trom kreeg de schoolmeester, om de kinderen 's morgens bijeen te roepen, daar men geen klok had.

»Hierdoor ontstond er bij de christenen groote vreugde; men zeide: »het hoofd der heidenen wordt christen, daardoor wordt het duidelijk, dat hunne godsdienst bedrog is."» Onder de heidenen kwam eene

groote beweging. Velen liepen naar hunnen priester, en toen zij zagen, dat de trom weg was, sloegen zij zich op de borst, en voorspelden hem allerlei ongeluk en vooral den dood. Anderen smeekten met tranen in de oogen, dat hij toch het geloof van hunne voorvaderen niet zou verloochenen, opdat de zielen der vaderen niet mogten komen en de geheele negerij ongelukkig maken. Toen de onder hem staande priesters zagen, dat geen smeeken noch dreigen hem van voornemen deed veranderen, begonnen zij d moedig te smeeken, dat hij hun toch al zijne geheimen en de overleveringen zou meêdeelen, opdat zij voortaan de fossos (offers) konden brengen. Maar de oude man bleef standvastig en zeide: »Wat ik eenmaal uitgespuwd heb, wil ik niet meer oplekken, want het is onrein.» Bij het onderwijs, dat ik in Julij begon, kon ik tot mijn vreugde duideljik bemerken, hoe de Geest van God vooral in het hart van den ouden priester, ook in dat van zijne vrouw werkzaam was. Want toen ik hun uitgelegd had, wat zonde was, waren zij ontsteld, en den volgenden dag gaven zij hunne verwondering te kennen, dat de Almagtige God zulke groote zondaars zoo als hij, zoo lang had laten leven. Toen ik hem CHRISTUS als den Verlosser, door wien ook zij vergeving van zonden konden ontvangen, voor hield, deed de oude man een' uitroep van vreugde, en zeide: »dat is eene godsdienst, die zoet is en het hart troost. Ik ken vele goden en heb veel geofferd; maar zoo iets heb ik nog nooit gehoord, dat God Zijnen Zoon als Verlosser voor het zondig menschedom gezonden heeft, en dat wij door Hem

vergeving van zonde, en de zaligheid voor onze zielen vinden kunnen. Wij vreezen onze goden; maar de ware God heeft ons lief." Toen ik hem de lijdensgeschiedenis verhaalde, riep hij dikwijls tusschen beiden uit: »Dat is liefde voor de vijanden, dat is liefde voor zondaars." "

»Ik vermaande eens mijne acht oude leerlingen, dat zij ernstig en vlijtig tot God moesten bidden. Daar zij niet regt wisten, hoe zij moesten bidden, verzochten zij, zonder dat ik het wist, een' jongen christen, die dagelijks godsdienstoefening met zijn huisgezin hield, met hen te bidden, hetgeen hij ook gaarne deed. Zoo knielde iederen avond eene kleine gemeente van christenen en heidenen voor den troon der Genade, die in de alifoersche taal om den Geest der verlichting en bekeering baden.

»Daar de oude priester hoe langer hoe zeker werd, vroeg hij mij dringend om den Heiligen Doop, opdat hij misschien niet deze wereld zou moeten verlaten; eer hij zijn geloof openlijk beleden en het zegel der goddelijke genade en der vergeving zijner zonden ontrangen zou hebben. Daar ik zelf zag, dat hij niet lang meer zou leven, bepaalde ik den 27sten Augustus voor deze plegtigheid. Dat was voor mij en mijne gemeente een dag van zegen en vreugde. De heidenen stonden aan hunne deuren of op straat om te zien, of het waar was, dat hun opperpriester van daag gedoopt zou worden; want velen wilden het nog niet gelooven. Maar toen zij zagen, dat hij door zijn' zoon in de kerk gebracht werd (want hij was te zwak om alleen te gaan), schrikten zij, en voelden (zoo als later

velen zeiden), dat hunne godsdienst hier te Tondano, den doodsteek ontvangen had.

»De geheele kerk was vol, er waren zelfs vele christenen van het zeestrand gekomen, om zich met de gemeente over deze gebeurtenis te verheugen. Ik hield eene korte toespraak over de groote liefde van den Heer, zelfs jegens de oudste en grootste zondaars. Daarop las ik het doopformulier in het alifoersch voor, waarop mijne acht oude leerlingen openlijk beleden, dat zij in JESUS CHRISTUS geloofden en het heil hunner zielen alleen bij Hem zochten, en daarom wenschten gedoopt te worden. Dit alles bracht de geheele gemeente in beweging, want zóó was het alifoersch nog nooit gebruikt, nog nooit waren zulke oude lieden gedoopt, en daaronder nog wel een opperpriester en eenige onderpriesters, aan wier uitspraken vroeger de heidenen en ook wel christenen zoo lang geloofd hadden. Toen die oude mannen met hunne vrouwen voor het doopbekken knielden, en met tranen het heilige bondzegel ontvingen, outstond er zulk een gewezen, dat ik moest ophouden met spreken. Ja, de Geest Gods was krachtig in ons midden, zoodat velen later verklaarden, nog nooit zoo iets gezien, gehoord en gevoeld te hebben.

»Na kerktijd ging ik naar den gewezen priester, die volgens zijn verlangen den naam van IBRAHIM ontvangen had, en vond daar al de nieuwe christenen en vele anderen, die hij op een' maaltijd bij zich genoodigd had. Hij was zoo blijde en dankbaar, en zoo aangedaan, dat hij niet veel spreken kon. Onder tranen en in afgebroken woorden zeide hij: »O mogt ik nu,

wat mij nog van 't leven over is, tot eer van mijn Heer JEZUS CHRISTUS leven. Als het den Heer behaagd had, hem nog langer bij ons te laten, zou hij zeker een sieraad voor de gemeentē en velen tot een goed voorbeeld geweest zijn. Maar de Heer had het anders besloten. IBRAHIMS ziekte werd hoe langer hoe erger; en wat wij vreesden, voelde hij zelf, dat hij spoedig het tijdelijke met het eeuwige zou verwisselen. Dit geschiedde den 19den October.

»Hij wist echter dien korten tijd nog goed te gebruiken. Hij bad in waarheid dag en nacht. Knielen kon hij niet meer, omdat hij te zwak was. Zondags liet hij zijne vrienden komen, die maleisch verstonden, om hem de preek te vertellen; en als ik 's avonds bij hem kwam, verhaalde hij mij een groot deel van hetgeen ik 's morgens gezegd had.

»Op zekeren dag liet hij zijne geheele familie, die nog meest heidenen waren, roepen, en vermaande hen met tranen, hun heidensch bijgeloof af te leggen en in den Heer JEZUS CHRISTUS te gelooven, »want” zeide hij, »gij ziet toch hoe goed ik het bij den Heer JEZUS heb; ik ben zoo ziek, maar hoe verzacht hij mijn lijden! Al mijne zonden heeft hij mij vergeven, opdat ik nu vrolijk den dood te gemoet ga. Want ik sterf niet; mijn ligchaam alleen gaat rusten tot aan den jongsten dag; maar mijne ziel gaat tot God.”

»Zoo iets hadden de bloedverwanten van IBRAHIM nog nooit gehoord, want de heidenen spreken nooit van dood of graf. Zij waren zeer verbaasd, en beloofden hem er over na te denken.

»Ik was dikwijls getuige van zijne kennis der schrift,

die hij in zulk een' korten tijd, zeker door de verlichting van den Heiligen Geest, verkregen had. Eens vroeg hem zijn oudere broeder: »Maar hoe is dat toch, gij gelooft in eenen God en spreekt zoo veel van JEZUS CHRISTUS, wie is dan die JEZUS CHRISTUS?""

IBRAHIM kon hem kort en bondig antwoorden, dat JEZUS, Gods Zoon, de Verlosser van onze zonden is, en dat wij alleen door Hem tot God kunnen komen om zalig te worden. Een ander man vroeg hem: »Gij vreest dan niet te sterven? Want gij gelooft aan eene opstanding des vleesches; hoe moet ik dat begrijpen?""

IBRAHIM verhaalde hem de gelijkenis Matth. 25: 31, e.v., die hij zich zeker had laten voorlezen en vertalen, met zulk eene opgewektheid, dat ik vreesde dat hij zou bezwijken. De oude man zeide: »Ja, als dat zoo is, wil ik er ook wel over denken, om eens onder die schapen te behooren."

»Den dag voór zijn' dood was ik bij hem, en sprak hij voor christenen en heidenen veel over de liefde van CHRISTUS en de zaligheid van de ware christenen.

»Daar ik zag, dat hij bijzonder zwak was, zeide ik bij het heengaan tot hem: »Het zal niet lang meer duren." Hij antwoordde: »Ja, morgenavond zal de Heer JEZUS zich mijner ontfermen en mijne ziel tot zich nemen." Toen ik den volgenden morgen bij hem kwam, kon hij nauwelijks nog spreken. Maar hij kende mij nog en gaf mij de hand. Daarop vouwde hij zijne handen om te bidden. Zijne vrouw wilde die vasthouden. Maar hij zeide: »Laat mij, ik bid."" Toen hij zijn gebed geëindigd had, dekte hij zich toe met zijne kleederen en gaf den geest. Heidenen

en christenen die daarbij waren, weenden, en zeiden: »Mogten ook wij eenmaal zoo sterven.»

Het was eene groote vreugde voor RIEDEL, toen hij voor 't eerst zes lidmaten, die hij een' tijd lang te zamen onderwezen had, aan het Avondmaal kon doen deelnemen. Zoo toegevend als hij was om de menschen tot den Heiligen Doop toe te laten, zoo streng was hij om het onkruid van de tarwe te scheiden. Alleen degenen, die door hun gedrag bewezen, dat zij zich verbeterden, werden tot dat onderwijs toegelaten. De bevestiging was plegtig, even als het vieren van het Heilige Avondmaal, waaraan de Tondaners voor het eerst deelnamen. Velen waren van buiten af gekomen om deze gewigtige gebeurtenis ten minste als toeschouwers bij te wonen. De plegtigheid maakte een' diepen indruk op hen. RIEDEL schrijft er van: »O, welk een voorregt en welk eene zaligheid ondervindt een zendeling reeds hier, zelfs midden onder de heidenen, en in zijnen moeilijken werkkring! Ik verkondigde den dood des Heeren met menschen, die drie jaar geleden nog heidenen waren. Eenigen hadden van mijne vrouw de eerste letters geleerd. Bij zulke gelegenheden bewijst ons de Heer tot aanmoediging, dat ons werk niet geheel te vergeefs is.»

Intusschen was de school goed vooruit gegaan. Waarschijnlijk stond toen een geschikter onderwijzer aan het hoofd dan bij den aanvang. Ook RIEDEL gaf nog een paar lessen in de week. Hij liet dan in den Bijbel lezen, en legde die op kinderlijke wijze uit. Dit was niet te vergeefs. Soms kwamen er eenige

leerlingen om gedoopt te worden. Van twee verhaalt hij het uitvoeriger. Zij waren van geringe afkomst; hunne bloedverwanten waren vroeger slaven geweest. »Waarom wilt gij toch gedoopt worden?» vroeg RIEDEL toen zij het kwamen vragen.

De kinderen. Omdat wij ons willen bekeeren.

RIEDEL. Maar als gij heidenen blijft hebt gij het toch veel gemakkelijker. Dan behoeft gij niet iederen Zondag in de kerk te komen, en kunt gij leven als de andere heidenen, en hebt gij niet zulk eene zware verantwoording als wij christenen.

K. Ja, maar het kerkgaan is ons een genoeg en verkwikt onze ziel. De heidensche godsdienst geeft ons geen vergeving van zonden, en die zoeken wij juist.

R. Zijt gij dan zondige kinderen?

K. Ach ja, wij hebben zoo dikwijls Gods wil overtreden. (Eene kon hare tranen niet weêrhouden).

R. Bij wien denkt gij dan vergeving van uwe zonden te verkrijgen?

K. Bij JEZUS CHRISTUS onzen Heiland; enz.

Bij dit gesprek waren eenige christenen tegenwoordig, die verbaasd waren over deze antwoorden. De doop van de kinderen en de daarbij blijmoedig afgelegde belijdenis voor de gemeente baarde groot opzien.

De vorderingen in de school in 't lezen, schrijven, rekenen en in de maleische taal, overtroffen ook spoedig de verwachtingen, en bepaalden zich niet tot de jeugd, daar zelfs de volwassenen zich door de kinderen lieten onderwijzen. Bij de aankomst van den zendeling waren er maar zeer weinigen, die iets van het Maleisch verstonden of het spraken, en reeds

zeven of acht jaar later werd deze taal veel in Tondano gebruikt. Eene groote belemmering bestond echter in gebrek aan boeken. Er waren velen, die gaarne hadden leeren lezen, als zij maar een boek gehad hadden; menigeen had gaarne twee gulden gegeven om zich een Nieuw Testament aan te schaffen, als zij maar voorhanden geweest waren. Voor het onderwijs in 't rekenen had RIEDEL een boekje vertaald; maar hij moest het door de kinderen laten overschrijven. Het is reeds gemeld, hoe dit gebrek in 1837 door de pers te Tomohon verholpen werd, die zeker alleen schoolboeken, katechismussen, enz. leverde. Het verzoek om een Nieuw Testament moest nog dikwijls geweigerd worden, hetgeen den trouwen herder zeer leed deed, vooral als een volwassene tot hem zeide: »Zie, nu heb ik lezen geleerd; maar wat helpt mij dat nu, als ik niets te lezen heb.» Zijne veelvuldige bemoeijingen werden toch ten laatste met goed gevolg bekroond. Er kwam eene groote kist met eenige honderden exemplaren van de Heilige Schrift aan. Het berigt van deze gebeurtenis verbreidde zich als een loopend vuur door Tondano. Van alle kanten kwamen oud en jong om Bijbels te koopen. Velen hielden een aantal koperen muntstukken in de hand; anderen telden ze nog eens na, of het wel genoeg zou zijn. Eenigen, die geen gereed geld hadden, brachten vrachten. Hier kwam een oud man met eene zak rijst, daar een meisje, dat eene opene mand met eijeren sierlijk op haar hoofd droeg; elders eene vrouw, die een paar hanen medebracht. In alle rust en orde, ieder op zijne beurt, naar dat hij ge-

komen was, gaf RIEDEL hun een' Bijbel of een Nieuw Testament, voor dezen en genen er een woord van vermaning bijvoegende. Had hij voor ver af wonende christenen en voor bijzondere omstandigheden geen Bijbels bewaard, dan zou de geheele bezending spoedig uitverkocht zijn. In de eerste behoefte was nu voorzien. Op dien avond kon men voor vele huizen een gezelschap bijeen vinden, dat naar een' knaap of jongeling luisterde, die bij het flikkerend licht van eene harstfakkelt uit het heilige boek voorlas. Velen waren heel blijde, den lang verlangden schat te bezitten.

Hierdoor werd het getal der leergierigen weêr vermeerderd. Het getal scholieren, dat in 't begin de 30 niet bereikte, was spoedig vertienvoudigd, en al kwamen niet al de kinderen trouw op school, zoo was er in 't vertrek toch geen plaats genoeg. Er moest eene nieuw school gebouwd worden, hetgeen het district Tondano in 1837 zonder hulp der Regering, op eigen kosten ondernam. Het volgende jaar was het groote gebouw klaar. Den 24sten Februarij werd het feestelijk ingewijd. De aanzienlijkste mannen uit de negerij hadden zich bij de nieuwe school verzameld. RIEDEL geleidde de kinderen, nagenoeg 400 in getal, in optogt van het oude huis daarheen. Allen waren net gekleed. De oudste Majoor ontving hen aan den ingang. Na een gebed en gezang hield de zendeling eene aanspraak over het nut van het schoolgaan. Vervolgens sprak de Majoor de kinderen in 't alifoersch toe, en hield hun voor, hoeveel zij voor hadden bij hunne ouders, die in hunne jeugd geen

gelegenheid tot leeren gehad hadden. Daarop nam een van de jongens uit naam van hen allen het woord, en bedankte de Hoofden voor de moeite en kosten, die het gebouw veroorzaakt had. Tot besluit beloofden al de kinderen vlijtig te zijn en door hun gedrag te bewijzen, dat het christelijk onderrigt hun niet te vergeefs gegeven werd.

Ook het bouwen van eene kerk was langzamerhand noodig geworden. De oude, die reeds zeer bouwvallig werd, kon de helft van hen, die de godsdienstoefeningen kwamen bijwonen, niet meer bevatten; want toen kwamen er in den regel des Zondags 4 à 600 en op de feestdagen nog veel meer ter kerk. Men moest op nog meer rekenen; zoo werd het nieuwe gebouw op 800 zitplaatsen aangelegd. Het had den vorm van eenen langwerpigen achthoek, 64 voet lang, 50 breed, en stond op palen, zes voet boven den beganen grond. Naast de beide groote deuren waren trappen voor de galerijen. De achthoekige kansel was van ebbenhout, met snijwerk, door inlanders vervaardigd. Een Europeaan schonk de toen moeilijk te verkrijgen sloten; een eenvoudig tondaansch christen gaf een net ebbenhout tafeltje ten geschenke, om het doopbekken op te plaatsen. Anderen hielpen zonder geldelijke vergoeding aan den bouw.

Het was voor RIEDEL een drukke tijd, daar hij toch voornamelijk het opzigt over het bouwen had. Daarom was hij dubbel dankbaar, toen het werk zonder ongelukken voltooid was. Juist één jaar na de inwijding van de nieuwe school kon die van de kerk plaats hebben. De toespraak bij die gelegenheid gehouden

had tot onderwerp Deut. 20: 24; en de kerk was toen geheel vol. Welk een onderscheid tusschen deze bijeenkomst en die van 7 jaar vroeger, toen 10 à 20 menschen RIEDEL's gansche gehoor uitmaakten! Ja, de Heer had reeds vele zegeningen aan Tondano geschonken.

Van toen af kreeg de Zondag een geheel ander aanzien in Tondano. Reeds in den vroegen morgen hield het rijststampen onder veler woningen op. Naauwelijks waagde het nog een enkele van de gedoopten met de heidenen naar het werk te gaan. Ja, zelfs van de nog niet gedoopten, werden reeds velen door de toenemende kracht der gewoonte genoopt den feestdag te houden. In den tijd van den rijstooft, als een groot aantal huisgezinnen in de veldhutten wonen, zag men hen des Zondagsmorgens vroeg van alle kanten aankomen, om zich eerst te wasschen en dan in nette kleederen de godsdienstoefening bij te wonen. Behalve deze kwam een groot aantal ook uit andere negerijen te voet of over het meer in hunne blotto's (vaartuigen), getrokken door de verkondiging van het Evangelie, en gaven zich dus gaarne de moeite om er een' verren weg voor af te leggen. Het teeken met de tifa (trom) werd gegeven. Op verren afstand hoorde men het geluid, en dan werd het druk op de wegen. Ja, men kon toen werkelijk reeds van wegen spreken, want zij waren regelmatig door de negerijen heen aangelegd, en de nieuwe huizen werden in goede orde daar aangebouwd. Ook RIEDEL's tuin met de rozenheg had reeds hier en daar navolging gevonden. Menigeen maakte op weg naar de kerk een' kleinen omweg of wachtte bij de brug, om den zendeling te

zien en te groeten. Daar komt hij dan met zijne vrouw, vergezeld door FRITS en MARIE. Plegtige ernst is op zijn gelaat te lezen; want hij beschouwde het niet ligt als een verkondiger van CHRISTUS de menschen tot gemeenschap met hem uit te noodigen. Toch is zijn ernst geen stijfheid. Vriendelijk beantwoordt hij het groeten van zijn gemeenteleden, die nu vooruit loopen en spoedig de kerk gevuld hebben. Zij was op vergrooiting gebouwd. Het duurde niet lang of er bleven van de 800 zitplaatsen slechts enkele open.

Ook het gezang klonk anders dan voorheen. Men hoorde het, dat de gemeente de gezangen en psalmen gaarne zong. Hoe aandachtig luisterden zij naar de eenvoudige maar toch kernachtige preek! De meesten verstonden haar toen ook, niettegenstaande zij in 't Maleisch werd uitgesproken; en toch luisterden zij dubbel opmerkzaam als, na eene afdeeling, de hoofdgedachten in 't Alifoersch werden herhaald.

Na de godsdienstoefening gingen de meesten naar huis; maar toch eene gansche schaar volgde den leeraar naar zijne woning, waar de benedenzaal spoedig vol was. Na eenige oogenblikken kwam dan RIEDEL weer te voorschijn met de pijp in de hand; deze werd echter voorloopig in een' hoek gezet. Na nog eens gezongen en hartelijk gebeden te hebben, stak hij zijne pijp op, en wandelde al rookende te midden van de vergaderden op en neer, terwijl hij al vragende de preek met hen herhaalde en zijne hoorders tot vragen gelegenheid gaf. Zijne vrouw had intusschen den maaltijd bereid, die dadelijk na het sluiten van deze bijeenkomst gebruikt werd. Dan rustte hij wat uit.

terwijl zijne gade vrouwen en meisjes onderrigt gaf, die toen niet meer, zoo als vroeger, zich door spot lieten weerhouden. Na deze kwamen weêr mannen en jongelingen, die de trouwe herder door schriftverklaring en gebed meer en meer de waarde van het Evangelie deed gevoelen en in het geloof versterkte. En hiermede eindigde dan het Zondagswerk, terwijl de avond betrekkelijk stil voorbij ging.

»Hoe geheel anders is het te Tondano geworden», zeiden de oude Alifoeren dikwijls. Het woest getier, dat men vroeger alle avonden vernam, verminderde van jaar tot jaar. Het gejoel van beschonkenen werd steeds zeldzamer. Blijkbaar was de zedelijke toestand van de bevolking veranderd.

In een brief van 1839 schreef RIEDEL: »Ofschoon de gemeente ten opzichte van het zedelijk leven nog veel te wenschen overlaat, vooral ten opzichte van het huwelijk, (want ik heb dit jaar slechts 12 paar in het huwelijk kunnen bevestigen, ook al omdat het huwelijk door den ambtenaar gesloten wordt en daaraan nog al kosten verbonden zijn) zoo kan ik toch gerust verklaren, dat de groote losbandigheid, die er vroeger heerschte, veel verminderd is. Van de onkuischheid en echtscheidingen, daar men zich vroeger zelfs op beroemde, hoor ik weinig meer. Stelen, bedriegen en wraakzucht, waarin de Tondaners eertijds uitmuntten, zijn zeer afgenomen.»

Fosso's hadden nog slechts zelden plaats, en vonden geen' algemeenen bijval. De geheele invloed der walians (priesters) was ondermijnd; het heidensch bijgeloof was tot in den wortel geschokt. De bekeering van eenige

priesters, die dan hunne bedriegerijen openlijk beleden, had het meeste daartoe bijgedragen. Een, die nog altijd hardnekkig den christelijken invloed weêrstreefde, werd ziek. De verhalen van de gelukkige genezing van den Pandita bewogen ook hem den zendeling te laten halen. RIEDEL zag spoedig, dat het eene ligte maar oude ziekte was. Doch terwijl hij met den patiënt sprak, bemerkte hij eenen anderen priester, die zijne tooverijen aanwendde, zooals die tot herstelling van een' zieke altijd plaats hadden. Dadelijk stak hij het meêgebrachte middel in zijnen zak. »Hoe! wilt gij mij met list vangen, en den levenden God de eer ontnemen?" roept hij uit. »Als nu de zieke gezond wordt, dan zullen uwe goden wel daarvan de eer hebben. Neen, nu kan ik u niet helpen. Als gij inziet, dat uwe bijgeloovige gebruiken geen nut doen, en als gij op den waren God vertrouwt, laat het mij dan zeggen", en daarop ging hij weg. Na eenige dagen werd hij weêr geroepen; de bezweringen waren te vergeefs geweest. De zieke beleed, dat de geheele alifoersche godsdienst leugen en bedrog was, en dat hij bij den waren God hulp zocht. Het middel werd hem nu toegediend, met een vurig gebed, dat de Heer het mogt zegenen. Na eenige dagen was de zieke hersteld. Dat was weder een zware slag voor het heidendom.

Vroeger werd geen akker bebouwd, zonder dat een priester zijne tooverkunst er op uitgeoefend had. Nu zag men, dat de akkers van de christenen zonder al die plegtigheden toch even vruchtbaar waren als de andere, en weldra werden ook die gebruiken achterwege gelaten.

Al openbaarde zich bij een groot aantal gedoopten de kracht des Evangelies niet ten volle in hunnen wandel, zoo waren toch langzamerhand christelijke gebruiken en gewoonten ontstaan, die de christenen meer en meer van de heidenen afzonderden en heidensche eigenaardigheden deden verdwijnen. Vroeger zouden de christenen, als bij hen aan huis een kind gestorven was, zich drie nachten achtereem met kaartspelen hebben bezig gehouden. Dit gebruik, dat toen nog aan het zeestrand bestond, had men te Tondano al lang laten varen. Toch zou een naamchristen het bij den dood van zijn kind nog eens beproefd hebben, als de anderen er geen schande over geroepen hadden.

De christelijke gemeente deed zich hoe langer hoe meer als innig verbonden kennen. Dit bleek ook in de ruime bijdragen, die zij voor hare armen of voor andere goede zaken verleende. Men had nog geen betamelijke lijkbaar; op zekeren dag werden *f* 42 daarvoor gecollecteerd, waarvoor nu ook een voegzaam lijkkleed kon gekocht worden.

De gunstige invloed van het christendom op alle toestanden te Tondano was onmiskkenbaar. Vlijt, orde en zindelijkheid namen blijkbaar toe. Dit ontging den ambtenaren niet, en kwam bij gelegenheid van bezoeken van aanzienlijke personen, zooals van den Gouverneur der Molukken en van Prins HENDRIK der Nederlanden, ook voor dezen aan het licht. RIEDEL erkende dat zulke bezoeken gunstig op de verkondiging van het Evangelie werkten, in zooverre zij dienden om de europeesche beschaving te bevorderen, die te Tondano

met het christendom vooruitging. De Regering bemoeijelijkte de zending in de Minahasa dan ook niet, zooals toen nog op Java, maar moedigde bijvoorbeeld het schoolbezoek zeer aan.

De gunstige gevolgen van deze verhouding was wederzijds heel duidelijk. De koffijteelt ging zeer vooruit. Van nature is de Alifoer lui en ontbreekt het hem aan overleg om zijn werk behoorlijk te regelen. Daarbij kwam, dat in vroegere jaren de vele feesten den lediggang in de hand werkten, waardoor weêr de onzedelijkheid bevorderd en de kracht van het volk ontzenuwd werd.

Stonden de vlijt en bedrijvigheid in Tondano nog niet gelijk met die in onze christelijke landen, zoo viel toch het verschil tusschen de andere distrikten der Minahassa, die het Evangelie nog niet aangenomen hadden, en Tondano duidelijk in het oog. RIEDEL wijst er op, hoe het christendom niet alleen leert, dat die niet werken wil ook niet eten zal, maar ook dat het een natuervolk aan grootere behoeften gewent en daardoor de vlijt en de orde bevordert. Vroeger gingen de kinderen geheel naakt; de christelijke school vorderde, dat zij er gekleed kwamen. Alle kleedingstukken werden vroeger gedragen totdat zij in lompen van 't lijf vielen; ze te wasschen, daar werd niet aan gedacht. De openbare godsdienstoefeningen, waar niemand slordig kon verschijnen, gewendden de menschen niet alleen aan zindelijkheid, maar noodzaakten hen ook voor vernieuwing der kleêren te zorgen, en om dit te kunnen moest men werken. Het christendom bevorderde ook het nadenken en ontwikkelde het ver-

stand, waardoor men te gemakkelijker het werk leerde verdeelen.

De opziener te Tondano (men had toen nog geen contrôleurs) ondervond het wel, dat hij veel voor had bij zijne ambtgenooten in de heidensche distrikten. Het kan niet ontkend worden, dat de zending, en bepaaldelijk te Tondano, waar zij het eerst en krachtigst werkte, op deze wijze een groot aandeel had aan de voor Nederland zoo welkome verbetering van de koffijcultuur in de Minahassa, tengevolge waarvan de Menado-koffij spoedig een gezocht artikel op de europesche markten werd.

Bij de goede verstandhouding der regeringsbeambten tot de zending, hing zeker veel af van de persoonlijkheid, en niet altijd is deze even gunstig gebleven. Maar het christendom had in dat land reeds te diepe wortels geschoten, dan dat de Regering op den duur zou hebben kunnen toelaten, dat men zich vijandig daartegen betoonde.

Door de zoo even gemaakte opmerkingen zijn wij reeds ver over de beperkte grenzen van RIEDEL'S werkkring te Tondano gegaan. Wij hebben al gezegd, dat hij door scholen in de naburige negerijen op te rigten, zijnen werkkring had uitgebreid. Het getal scholen vermeederde aanmerkelijk. Uit de moerids kwamen geschikte en kundige schoolmeesters, die getrouw bleven aan hunnen vaderlijken opvoeder, en meestal onder den invloed van de bij hem ontvangen christelijke indrukken hun ambt vervulden. Wat een vreugde was het voor den zendeling, waartegen al de vroegere moeite rijkelijk opwoog, als hij de nu zindelijk

en net gekleede kinderschaar bijeen zag, en deze op vragen, ook van godsdienstigen aard, goed wisten te antwoorden, op dezelfde plaatsen waar tot op dien tijd, het duistere bijgeloof de heerschappij gevoerd had.

Op zekeren morgen voer hij, in den meermalen vermelden uitgeholden boomstam, over het stille meer naar Eris. Men kan het prachtige schouwspel, dat dit meer oplevert, niet genoeg bewonderen, al heeft men het reeds dikwijls gezien. Stelt het u voor. Links hangen de nevels nog tusschen de scherpe rotswanden, en willen nog niet van tusschen de kloven optrekken. Het gebergte ligt hier dus nog in het duister der schemering. Hooger op zijn de hooge bergtoppen reeds vrij van het nevelkleed en deze, door de eerste zonnestrallen verguld, spiegelen zich af in het blanke water, dat door het roeijen maar weinig bewogen wordt, zoodat het zonnebeeld al schommelende uiteenvloeit. Hoe heerlijk ademt men in die frissche morgenlucht! Wij, die nooit den last en de hitte van een' dag in de heete luchtstreek ondervonden hebben, begrijpen niet hoe dankbaar men is voor het genot van zulk eene frissche morgenlucht, die ligchaam en ziel verkwikt en sterkt. Zoo zit ook RIEDEL dankbaar en vrolijk gestemd in het gebrekkig vaartuig, terwijl hij van tijd tot tijd de rook blaast uit zijne duitsche pijp: die hij ook daar meêgenomen heeft, en wisselt met zijne bruine roeijers een woordje over de goedheid en vriendelijkheid van God. Het verheugt hem, dat zij daarvoor ook gevoel toonen te hebben in de natuur. De negerij Eris, aan den oostelijken oever, wordt meer en meer duidelijk voor het oog. Daar vlak aan

't strand, op dien heuvel, dat kleine achthoekig gebouwtje is de school, welke die kleine gemeente uit eigen middelen heeft gebouwd en waar vóór twee maanden een van RIEDEL's leerlingen als onderwijzer is aangesteld. Spoedig heeft men het doel van den togt bereikt. Op eens hoort men muziek. Kinderstemmen, door fluiten begeleid zingen Psalm 128. Al gaat het zingen nog niet gansch zuiver, het klinkt toch zoo plegtig:

U mag men zalig heeten,
 Dien 's Heeren vrees bekoort;
 Die, met een goed geweten,
 Steeds wandelt naar Zijn woord.
 Gij zult uw nooddrift vinden
 Door d'arbeid van uw hand;
 Wat g'u moogt onderwinden,
 Komt, naar uw wensch, tot stand.

Intusschen is het vaartuig aan den oever gekomen; maar RIEDEL blijft getroffen zitten luisteren totdat de laatste woorden zijn weggestorven. Ook de roeijers luisteren en zijn bewogen. »Mijnheer,» zegt een hunner, »wie had ooit gedacht dat hier aan het meer, in het digte bosch, nog zulke vrome liederen zouden klinken?» Nu is de bezoeker met langzame schreden den heuvel opgegaan. Zijn oog valt op de rozenheg, waarmede de plaats en het eenvoudige gebouw is afgezet, en op het gebouwtje zelf. Een glimlach en een tevreden knikje zegt zooveel als: »nu, voor een begin is het heel goed.» Eenige treden in de hoogte ligt onder het vooruitstekende dak de deur. RIEDEL treed binnen. Hoe verschillend is de indruk, die zijne verschijning teweeg brengt. Bij den meester, die den geliefden vader RIEDEL heden niet gewacht had, hartelijke blijd-

schap, bij de kinderen verlegenheid en beschroomdheid; ja eenigen zoeken zich aan het oog van dien grooten vreemden man in den zwarten jas te onttrekken en kruipen onder de bank. Eenigen van de oudere zijn reeds iets vertrouwelijker. Zij hadden bij de aanstelling van den meester al een stuk van den koek gekregen, die de Pandita, om de kinderen voor de school te winnen, toen meêgebracht had. Zij begroeten hem eenstemmig. RIEDEL spreekt vriendelijk met hen, en met de hulp van den meester gelukt het dan ook de verlegen kinderen uit hunne schuilhoeken te voorschijn te brengen. Nu is alles weer in orde gezeten, regts 20 jongens, aan den anderen kant 6 of 8 meisjes. Zijn de kleêren van eenige kinderen nog gebrekkig, zoo is het toch al veel beter dan vroeger; voor weinige maanden hadden deze kinderen in het geheel geen kleêren aan. Ook wat de zindelijkheid aangaat is ten minste al een goed begin gemaakt. De banken zijn nog zeer gebrekkig, namelijk een stuk van een' boomstam waar ruwe planken op gelegd zijn. Tafels zijn er niet. Tegen den muur hangt een houten bord met kalk bestreken, waarop het alfabet met inkt geschreven is. Een zwart bord waarop men met krijt schrijft is er nog niet. Evenzoo ontbreken alle andere hulpmiddelen. Nu begint het examen. Het spellen gaat reeds heel goed. Het ontbreekt maar aan AB-boeken. Nu had RIEDEL er genoeg meêgebracht en zegt, dat zij er ieder een voor 25 duiten van den meester kunnen koopen. Ook het schrijven is bevredigend. De meeste kinderen kunnen al een dozijn letters na-teekenen. Daarvoor hebben zij plankjes van hout,

door vader vervaardigd, glad gemaakt en even als het bord aan den muur met kalk bestreken. Daarop schrijven zij met vogelpennen en inkt. Om een' steun voor hunne plankjes te hebben, knielen zij voor de banken, die dan als tafels dienen. Na het schrijven volgt de bijbelsche geschiedenis. De bruine kinderen antwoorden goed, en eenige kunnen op kinderlijke wijs sommige verhalen vrij weêr geven. Moeijelijker valt hun het rekenen. Maar wat kan men in twee maanden ook leeren? Tot besluit wordt gezongen. Eenige jongens blazen op de bamboezen fluiten, die de meester hun had leeren bespelen.

Het examen wordt met een gebed geëindigd. Nu worden er nog prijzen uitgereikt: eenige vellen papier, stukjes inkt (men gebruikt daar eene soort van chineeschen inkt), enz. Verheugd gaan de kinderen naar huis. In de negerij is het reeds lang bekend geworden, dat de Pandita er is. Ja zelfs op de naastbijzijnde velden heeft men het vernomen, en menige man en vrouw hebben hun werk in den steek gelaten, en staan nu, na zich eerst gewasschen te hebben, voor het huis van het negerijhoofd. Het zijn degenen, die wenschen gedoopt te worden, met wie RIEDEL nog een paar uren bezig is, om naar hunne kennis en de opregtheid van hun voornemen onderzoek te doen. Hij ligt er de hand niet mede. Eenigen wijst hij af; deze moeten over een paar maanden terugkomen. Anderen worden geschikt geacht; den volgenden Zondag moeten zij naar Tondano komen, om den H. Doop te ontvangen.

Intusschen heeft het tweede dorpshoofd, die reeds

gedoopt is, zoo goed mogelijk, een' maaltijd laten aanrigten, om den gast te onthalen. Na den eten is er nog eene korte godsdienstige bijeenkomst in de school. Niet alleen een groot aantal gedoopten, maar ook nog veel meer heidenen zijn daarbij tegenwoordig. Aan 't eind blijven eenigen aan de schooldeur staan, om den zendeling te bedanken voor de eer hunne negerij aangedaan; vertellen ook hoe goed het is, nu zij den schoolmeester hebben, die hun iederen Zondag Gods woord verkondigd. Zij konden toch niet iederen Zondag te Tondano komen, omdat het te ver af was.

De blotto ligt voor het vertrek gereed. »Mijnheer" zegt het tweede Dorpshoofd, »ik vrees, dat wij storm zullen krijgen," en daarbij wijst hij op eenige witte wolken, die zich tusschen de tegen hen over liggende bergtoppen tezamen trekken. Hij wilde RIEDEL bewegen dien nacht te Eris te blijven, en zijn huis voor lief te nemen. RIEDEL antwoordde lagchend: »Wees niet bezorgd; den Heer zijn nog altijd storm en zee gehoorzaam." Onder de afscheidsgroeten, glijdt het vaartuig over den nog stillen waterspiegel. Spoedig hoort men doffe donderslagen. Reeds doet de eerste windstoot het water rimpelen. Zonder te spreken roeijen de mannen met verdubbelde kracht, om zoo mogelijk voor dat de bui over komt Tandengan, eene negerij aan den oever te bereiken. Maar eene tweede windvlaag, vergezeld van een' harderen donderslag verijdelt hun voornemen. Er was groot gevaar, dat de boot om zou slaan. Zij moeten het nu regt op de al hooger en hooger stijgende golven aanhouden, om drie menschenlevens te behouden. En nu breekt het

onweêr in zijne volle kracht los. Slag op slag schieten de bliksemstralen door de donkere lucht, en donderslagen, door het gebergte weêrkaatst, dreunen in de ooren. Nu kwam het aan op werken en bidden. Ook RIEDEL moest helpen om het water uit te scheppen; menige vurige stille bede werd daarbij tot den waren Helper in nood opgezonden. Ook de gedachten aan de laatste ure ontbreken niet. Maar het behaagde den Heer ziju' dienaar uit het gevaar te redden. Het angstige uur gaat voorbij, en al is het onstuimige water niet zoo spoedig effen, de storm is toch voorbij en de hemel weer helder. De aankomst is wel vertraagd, en als het geen volle maan geweest was, zou de duisternis der nacht nieuwe moeilijkheden verwekt hebben. Maar nu schiet het vaarttuig veilig de rivier in.

Daar ginds aan de brug wachten reeds lang eenige moerids op hun' geliefden meester, die nu met hen, wel doornat, maar toch met lof en dank in de ziel naar huis gaat.

De meeste negerijen, waar scholen waren, lagen aan gene zijde van den berg. Om die op te zoeken, had men altijd een paar dagen noodig, en later eene geheele week. Omdat de menschen van die plaatsen zelden naar Tondano konden komen, werd in de school, die bijna overal te gelijk voor kerk ingerigt was, godsdienstoefening gehouden, en waar reeds lidmaten waren, ook het Heilig Avondmaal gevierd. In verscheidene plaatsen was er niet eens eene tafel voor, en moesten de schoolborden op onderlagen tot dat doeleinde gebruikt worden.

De meeste van die scholen leverden goede vruchten op. Vele jonge lieden leerden vlot lezen en eene goede hand schrijven; met het rekenen kwamen zij niet veel verder dan de hoofdregels. Het zingen werd echter hoe langer hoe beter, en dikwijls had RIEDEL hartelijk schik in de zuiver gezongen twee- en driestemmige liederen. Gewoonlijk werd hij bij zijne aankomst door de kinderen, onder leiding van den meester en met gezang ontvangen. Het godsdienstig onderwijs was ook bevredigend. En sommige volwassenen leerden te huis van de schoolkinderen. Dikwijls zaten de ouders 's avonds, als zij van hun dagwerk te huis waren gekomen bij fakkellicht, en trachten van de kinderen te leeren, wat deze op school geleerd hadden. Menigmaal was RIEDEL verwonderd, als hij bij zijn bezoek aan de strandnegerijen hier en daar zelfs oude lieden vond, die verrassende kennis aan den dag legden.

Het bleef ook niet alleen bij uit het hoofd leeren: Gods woord openbaarde zijne kracht op het gemoed. Schuldgevoel, openlijk belijden van hunne vele zonden, innige blijmoedigheid des geloofs, en hartelijke liefde jegens Hem, die de zondaren aanneemt en de verlorenen zalig maakt, een beslist verlaten van heidensche zeden en gewoonten vertoonden zich bij vele personen in iedere negerij, waar RIEDEL eenmaal eene school gesticht had. Daarmede wil men niet zeggen, dat iedere kleine gemeente, die in korten tijd in dien omtrek ontstond, uit enkel heiligen bestond. De groote meerderheid der gemeenteleden, die door de hierboven gemelde beweging, die toenmaals onder de Alifoeren plaats

had, aanleiding kreeg, om het christendom aan te nemen, veroorzaakte den zendeling dikwijls moeite en kommer. Vooral vond het te Kapataran, waar de gemeente van vroegere tijden dagteekende, weinig ingang, en het scheen wel alsof de trouwe arbeid van den vromen onderwijzer AMOS te vergeefs was. RIEDEL wist de weerspanningsten met de noodige geestkracht te behandelen. Zoo onttrekt hij zich eens twee jaren in die gemeente aan Doop en Avondmaalbediening. Bij eenigen ten minste had deze maatregel eene goede uitwerking. Eene andere gemeente, Laloempej daarentegen gaf voortdurend stof tot blijdschap. Hier zag men het Christendom steeds dieper wortel schieten, en het heidendom verdwijnen. Ook in Rerer kwam het zaad des Evangelies goed op, waartoe het voorbeeld van het oude tweede Hoofd veel bijdroeg. Evenzoo ging het te Kombi, dat voor weinige jaren, nog niets dan een armzalig dorpje was, in het bosch verscholen, waar zelfs de eenvoudigste beginselen van beschaving ontbraken. De huizen en de menschen waren hier zeer veranderd.

Uit deze en andere negerijen in de buurt kwamen des Zondags een grootere of kleinere schaar van christenen naar Tondano, omdat zij liever den zendeling dan den schoolmeester hoorden. Ook trok de herhaling van de preek in het Alifoersch velen, die de maleische taal nog niet goed verstonden. Vele vrouwen werden aangetrokken door Mevrouw RIEDEL, en namen gaarne deel aan het onderrigt, dat zij des Zondags namiddags aan vrouwen en meisjes gaf. Het was een liefelijke aanblik, Zondags morgens de schare onder het zingen

van stichtelijke liederen te zien aankomen, en 'savonds weer evenzoo te zien vertrekken.

Kwam RIEDEL over het gebergte, dan heerschte in al de negerijen aan het strand groote vreugde. En al ontbrak het ook niet aan onverschilligheid, zoo kwam hij toch nooit van die wel eens vermoeijende reizen terug, zonder den Heer te danken voor nieuwe ervaringen van de werkzaamheid van Zijnen Geest, tot heil van onsterfelijke zielen.

Vergelijkt men Tondano en zijn distrikt wat het vóór RIEDELS aankomst was met 10 jaar daarna, dan kan men zeggen: Eerst geleek het op een' hard bevrozen' grond, later was het als wanneer de lente op alle plaatsen knoppen en bloesems doet uitkomen: een nieuw leven na den winterslaap. Vragen wij nu, welk een' indruk dit op den zendeling zelf maakte, zoo moeten wij zeggen, dat in zijne berigten toch overal de meeste ootmoed doorstraalt. Niet ons, Heer, niet ons, maar uw naam zij eer, dat was de grondtoon, die bij al zijne blijdschap over de werking van het door hem verkondigde woord heen klonk. Hij wil zich niet voor het minst boven andere arbeiders verheffen, dien niet hetzelfde geluk ten deel viel, zoo als dan ook zijn vriend SCHWARZ voor 't grootste deel, nog altijd te vergeefs scheen te arbeiden. Hij wijst op vele moeilijke plaatselijke bezwaren, die het werk te Langowan in den weg stonden, terwijl daarentegen te Tondano, door de onverdiende genade des Heeren, in verschillende opzigten de harten vatbaarder gemaakt werden. Ook geeft hij nadrukkelijk te kennen, dat in zijne gemeente niet alles goud is wat er blinkt.

»Eenigen wandelen niet, zoo als zij beloofd hebben, anderen zijn niet getrouw aan hunne belijdenis, anderen houden zich weer in 't verborgene met alifoersch bijgeloof bezig. Maar ik klaag daarover liever niet bij menschen, want die kunnen er toch niets aan doen; maar ik zeg het des te meer in mijne gebeden den Heer, die de harten veranderen kan, en van wien ook onze werkzaamheid alleen afhangt.»

In Augustus 1839 leden RIEDEL en de overige zendelingen in de Minahassa een smartelijk verlies. HELLENDOORN werd uit zijnen werkring opgeroepen tot de eeuwige rust. De geliefde broeder werd zeer door de overigen gemist. Diensvolgens moest RIEDEL meermalen naar Menado om voor de europeesche en inlandsche gemeenten te preeken, of herderlijk werk te verrigten. Het kerkbezoek aldaar stak zeer ongunstig af tegen dat te Tondano. Het zou een slechte ruil geweest zijn, als de zending van zijne gemeente in 't gebergte naar de hoofdplaats beroepen was, omdat RIEDEL nu de oudste der ambtbroeders was. Hij wendde zich tot het Zendelinggenootschap, en vroeg dringend, om te Tondano te blijven. Hij voelde zich te veel aan zijne gemeente verbonden, om die te verlaten. Dit gevoel had de gemeente ook. Het gerucht van mogelijke verplaatsing was reeds verbreid. Velen zeiden: »Dan gaan wij mede, want de ziel moet haar voedsel hebben, anders verhongert zij.» Een oud Alifoer schudde zijn hoofd en zeide: »Neen niets dan de dood kan den Pandita van Tondano wegnemen. Wij zijn met elkaar verbonden, als de nagel met het vleesch. Als men hem met geweld los rukt, doet het pijn en bloedt het.»

Bij de Drukkers en Boekverkoopers M. WIJF & ZONEN, zijn
verkrigbaar de volgende Kleine Stukjes

	Cents.		Cents.
1. Peter Lobeck	15	49. Als God werkt, wie zal	
2. De welbestede stuiwer	10	dan keeren?	15
3. De wever uit Welsh	07½	50. De Soldaten-dochter	
4. De kleine bewoner van het		51. Het gelukkige sterf bed	10
Auvergnésche Gebergte	10	52. De weg en het middel	15
5. Arme Sara	04	53. De gast zonder bruiloftskl.	07½
6. De jonge Hutbewoonster	22½	54. Treffend voorbeeld	07½
7. Opwekking te Elberfeld	05	55. Levensschets v. Blumhardt	15
8. De Iersche boer	10	56. Hadara	04
9. Elisabeth Cunningham	15	57. De oude geneesheer	10
10. John Robins, de matroos	10	58. De roepstem des Heeren	15
11. Uitbreiding der Parabel enz.	10	59. Anna Walsh	07½
12. Kolonel Jacob Gardiner	15½	60. Eerste zend. te St. Thomas	15
13. De Stroopers-dochter	10	61. Thirza	20
14. De Bode met goede tijding	15	62. Vroegc godavrucht	07½
15. Jansje Allan	15	63. De Russische kleermaker	07½
16. Zonderlinge tusschenkomst		64. Kenmerk. v. een kind Gods	07½
der Voorzienigheid	07	65. Overtuiging verwaarloosd	12½
17. Levensber. van Amelia Gale	07½	66. Woord aan jonge moeders	07½
18. Sara Hill	12½	67. De onbekende zending	04
19. De geschied. van Mary Smith	12½	68. Mevrouw Rumpff	10
20. De Dorps-predikant	10	69. Opmerkelijke leiding Gods	07
21. De waarheid van het Evang.	10	70. Een nieuw traktaatje	10
22. Kracht des geloofs	10	71. De vrome landman	07½
23. Herman de houthakker	12½	72. Ged. over de eeuwigheid	07½
24. Laatste uren v. John Cowper	10	73. Maria	10
25. Het einde van den tijd	10	74. William	07½
26. Wat God bewaart, is wel		75. De Christen in het gasthuis	03
bewaard	15	76. Lord Teignmouth	10
27. Wie zijt gij? Wat hebt gij		77. Leven van Schwartz	08
te doen?	10	78. Wie zoekt die vindt	05
28. De weërhaan van het kasteel	12½	79. Levensb. van een' soldaat	05
29. Eben-Haäzer in Latakko	10	80. Pacalsdorp	07½
30. Indiaansche bekeerlingen	10	81. Onnoodige zorgen	04
31. De Christen-feesten	05	82. Zachëüs	08
32. Verhaal van 2 predikers	07½	83. De twee bureu	10
33. De tijd en de eeuwigheid	10	84. Bekeering v. A. H. Franke	04
34. Kort en heilzaam berigt	10	85. Blandina	07½
35. Johan Coenraad Ter Linden	07½	86. Bede van een grijsaard	07½
36. Een beroep op het hart	12½	87. Het huisgez. te Haeterdale	15
37. De landman in den Elzas	10	88. Inwendig Christendom	
38. Sterfgevallen van zeven be-		onder Hottentotten	05
keerde heidenen	10	89. Aärons dood	15
39. Levensloop van C. L. Töpfer	07½	90. Het Paaschfeest	10
40. Eenige bijzonderheden uit		91. Leven van Chrysostomus	07½
het leven van Morrison	15	92. Het geheimzinnige in den	
41. Lydia S.	07½	Christen	05
42. Hugo Bourne	07½	93. Jacob Wilson	15
43. De christelijke viering van		94. De eerste kerkgang	10
den Zondag	05	95. Wanneer ben ik, enz.	06
44. Henri Oboekiah	10	96. Overeenk. Christel. Gods d.	05
45. De zendingen in Groenl.	15	97. Zendingsgave	15
46. Het bezoek bij een kranke	15	98. De zwarte knecht	10
47. Brieven van een' leeraar	15	99. Waarschuw. tegen valsche	
48. Polycarpus	10	overleggingen	10

	Cents		Cents.
100. De bedelaar.....	05	147. De Thermometer.....	05
101. Samuel Mills.....	05	148. Toespraak.....	05
102. Triomfhoog van Titus....	06	149. Eene uitn. helpster d. zend.	07½
103. Zijt gij gelukkig?.....	07½	150. Niet verre.....	06
104. Uit- en inwendige zending	05	151. Wat een reisverh. kan uitw.	05
105. De twee erfenissen.....	05	152. Een blik in de Jav. huish.	05
106. De waarde van het gebed.	07½	153. Het „Onze Vader“.....	05
107. Samuel Crowther.....	07½	154. Clement Carow.....	12½
108. Catharina Philips.....	07½	155. Een Israel, tot Chr. gebracht	05
109. Goodluck Day.....	07½	156. Schoone plaatsen uit de	
110. De toestand der heid. vrouw	07½	schriften van 3 Kerkvaders	07½
111. Middel om rijk te worden.	04	167. Gidion.....	07½
112. Eene oude beproefde raad.	12½	168. Uit onze Brievenstasch...	07½
113. Verband ijver voor de zend.	07	159. Dankt God in alles.....	05
114. Ra-Poor-Negro.....	05	160. Een andere Oom Tom... ..	05
115. De zendel. onder de heid. .	05½	161. Zeventig jaren.....	06
116. Iets uit het leven eener		162. De Soldaat en de Landverh.	05
zendelingsvrouw. 1e brief.	05	163. Getuig. omtrent de godsv.	
117. De Christen-vrouwen der		en het leven der christenen	04
Apostolische eeuw.....	06	164. 2 tafereelen uit het leven	
118. Christina en Esther.....	06	en werken van een zendel.	07½
120. De verhoogde Heer.....	05	165. Eenzaam maar niet verlaten	07½
121. De zegenrijke vrucht van		166. Uit onze Brievenstasch II.	07½
een rijksdaalder.....	02	167. Mededeel. van Ulfers I.	07½
122. Opw. tot h. werk der zend.	05	168. idem idem II.	07½
123. De Baron Dhijbern.....	07½	169. Over zendingmethode I. .	10
124. Een woord tot aanbeveling		170. idem idem II. .	10
der zendingszaak.....	07½	171. Het kruis der bespottng.	07½
125. De toekomstige wereld....	05	172. Over zendingmethode III.	10
126. Iets uit het leven eener		173. De Zending onder de volken	
zendelingsvrouw. 2e brief.	07	der aarde. 1. Europa... ..	07½
127. Eene uit duizend.....	06	174. Dito. II. Azië. 1. West-Azië	07½
128. Eene Martelaarsgeschied.	05	175. Tollenaarsbede	05
129. Een Rabbi die rust zoekt		176. De zend. II. 2. Japan en China	07½
bij Christus.....	05	177. Dito. 3. Achter-Indië	07½
130. De Christin geroepen tot		178. Bij een Ziekbed.....	05
deeln. aan de zendingzaak.	05	179. De zend. II. 4. Eng. Indië	07½
131. Zoeken en vinden.....	10	180. Hung-Sui-Tschuen, enz. . .	07½
132. De onfeilbare gids.....	10	181. De zend. II. 5. Ind. Archipel	07½
133. Wien te hooren?.....	07½	182. Toespr. door Ds. H. L. Vinke	07½
134. Eene zwaar beproefde ge-		183. Mededeeling van v.d. Liefde	07½
loofsheldin.....	07½	184. dito dito	07½
135. Marianne, de Bijbelver-		185. De Kerstavond.....	07½
spreidster van St. Giles..	10	186. De Zending. III. 1. O-Afr.	07½
136. De dochter v. d. Landman	12½	187. Een vertrouwelijk gesprek.	06
137. De hoop des christens..	07½	188. De Zending. III. 2. Z-Afr.	07½
138. Het leven van v. d. Kemp.	05	189. Verderft het niet, enz. . . .	10
139. Kunt gij altijd van Jezus		190. Barmhartigheid.....	07
zwygen?.....	06	191. De Zending. III 3 W-Afrika	07½
140. Het werk v. kleine Jessie.	07½	192. J. F. Riedel. Een levensb. I	10
141. Liefde voor liefde.....	05	193. De Zend. IV. 1 N-Amerika..	07½
142. Heilig leven, zalig sterv.	07½	194. Levensber. van J. E. Jellesma	17½
143. Een sterfb. in den vreemde	07½	ook in 3 afzonderl. stukjes à	06
144. Iets uit het leven eener		195. Een blik o/d gesch. v.d. Zend.	5
zendelingsvrouw. 3e brief	05	196 J. F. Riedel Een levensb. II	12½
145. Iets uit het leven eener		197. dito dito III	7½
zendelingsvrouw. 4e brief.	05	198. dito dito IV	7½
146. Levensgesch. van eenen			
Ierschen knaap.....	07½		

A 243 00 53